

Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi

Tijen ŞAHİN *

Özet

Sosyal dışlanma kavramı yoksulluk ve dezavantajlılık tartışmalarına yeni bir ivme kazandırmıştır. Kavramın yaygın olarak kullanılması 1980'li yıllarda gelişmiş ülkelerde başlamıştır. Sosyal, politik, kültürel ve ekonomik dezavantajların birikmesi neticesinde sosyal dışlanmanın ortaya çıkmasına neden olan bir kısır döngü vardır. Sosyal dışlanma toplumsal düzeyde, yetersiz sosyal uyumu ve bütünleşmeyi ifade ederken bireysel düzeyde ise toplumdaki sosyal aktivitelerde yer alma yetersizliği ile anlamlı sosyal ilişkiler kuramamayı kapsamaktadır. Kavram dinamik olmasının yanında çok boyutlu ve ilişkisel bir terimdir. Sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramının birbirinden farklı olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Bir taraftan sosyal dışlanma yoksulluğun bir nedeni olarak görülürken, diğer taraftan yoksulluk sosyal dışlanmanın bir unsuru olarak görülmekte ve ikisinin farklı olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmanın amacı, sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramlarını karşılaştırmak ve bu konularda yapılan çalışmaları karşılaştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal dışlanma, yoksulluk, sosyal dezavantajlılık

Abstract

The notion of social exclusion has given a new impetus to the debate about poverty and disadvantage. The term social exclusion was first widely used in developed countries since 1980s. There is a vicious circle leading to accumulation of welfare problems into a situation of social exclusion. At the social level, it reflects inadequate social cohesion or integration. At the individual level, it refers to the incapacity to participate in normatively expected social activities and to build meaningful social relations. In addition to its dynamic character, social exclusion is a multi dimensional and relational concept. There is controversy about the relationship between social exclusion and poverty. Whether they are different concepts or not? On the one hand, social exclusion was defined as responsible for poverty and on the other, poverty described as an element of social exclusion or as an alternative concept. The aim of this study is to present a description of social exclusion and identify the relation of social exclusion and poverty.

Key Words: Social exclusion, poverty, social disadvantage

---

* Sosyal Yardım Uzmanı / T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü

Giriş

Son yıllarda AB üyesi ülkeler başta olmak üzere birçok ülkenin gündemini meşgul etmeye başlayan sosyal dışlanma kavramı, yoksulluk ve sosyal dezavantajlılık hakkındaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Toplum, bireylerin birbirine karşı çeşitli ödev ve yükümlülüklerinin olduğu ahlaki bir düzendir. Dışlanma ise bu ahlaki düzenden kopma sürecidir. Buradan hareketle toplumda refah ve sosyal koruma sağlamak amacıyla uygulanan politikalar bütünü olan sosyal politikanın esas amacı da bireylerin tekrardan bu ahlaki düzenin bir parçası olabilmelerini sağlamaktır.

Sosyal dışlanma çok çeşitli sosyal aktörler tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olduğundan, kavramın genel kabul görmüş tek bir tanımı mevcut değildir. Ancak konuyla ilgili çalışanların üzerinde anlaştıkları ortak husus; kavramın henüz çok yeni ve karmaşık olması nedeniyle tanımlanmasının oldukça zor olmasıdır. Genel bir tanımını yapmaya çalışırsak, sosyal dışlanma bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan sivil, politik, ekonomik ve sosyal haklara bazı kişi ve grupların ulaşamaması süreçleridir (Walker ve Walker,1997: 8). Sosyal dışlanmanın tanımlanmasının bu kadar zor olması unsurlarının belirlenmesini de zorlaştırmakla birlikte, sosyal dışlanma kavramının merkezinde sosyal ilişkiler unsuru ve bireylerin kendilerini toplumun bir parçası olarak görmemeleri yer almaktadır. Sosyal dışlanmanın ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlar gibi birden çok alanda karşılaşılan sosyal problemlerle ilişkili olduğunu belirten çok boyutluluk; farklı zamanlarda farklı toplumlarda farklı şekillerde anlaşılabilirliğini ifade eden görelilik ve çok zamanlı bir süreç olmasını içeren dinamiklik ise kavramın diğer unsurlarını teşkil etmektedir.

Sosyal dışlanma; işsizlik, gelir ve malvarlığı yetersizliği gibi ekonomik nedenler; eğitimsizlik, yaş ve cinsiyet gibi bireysel nedenler; sosyal güvence eksikliği ve toplumsal destek yoksunluğu gibi sosyal ve kurumsal nedenler ve politik haklardan yaralana-

mamak ve politik karar alma mekanizmalarına katılmamak gibi politik nedenler neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerden bir ya da birkaçı neticesinde dışlanmaya maruz kalan birey, toplumsal ve bireysel düzeyde birtakım sorunlarla karşılaşmakta ve eşitsizliğe maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli gelire ve mal varlığına sahip olmayanlar, uzun süreli işsizler, yaşlılar, engelliler ve kadınlar gibi sosyal dışlanma riski altındaki bireyler korunmaya ve sosyal politikalar aracılığıyla desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır.

Sosyal dışlanma kavramı ile yoksulluk arasındaki ilişki tartışmalıdır. Çünkü kimilerine göre sosyal dışlanma yoksulluk kavramının yeniden adlandırılmasından başka bir şey değilken kimilerine göre ise yoksulluktan farklı olarak geniş, ilişkisel, dinamik ve çok boyutludur. Sosyal dışlanma kavramı, klasik yoksulluk çalışmalarından oldukça farklı seyir gösterirken son zamanlarda çok boyutlu göstergeler baz alınarak yapılan yoksulluk çalışmalarıyla ise paralel gitmektedir. Sosyal dışlanmanın yoksulluğa neden olması mümkün olduğu gibi yoksulluk da sosyal dışlanmaya neden olabilmektedir. Kavramın yoksullukla ilişkisi, benzerlikleri ve farklılıkları bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır.

Sosyal dışlanma kavramı, sosyal politika alanında henüz yeni ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu kavramın anlaşılması, hem çok boyutlu sosyal dezavantajlılık durumunun anlaşılması açısından önemlidir hem de sosyal politikaların belirlenmesi açısından önem teşkil etmektedir. Bu makalede günümüzde sosyal politika alanında oldukça önemli bir kavram olan sosyal dışlanmanın yoksulluk ile ilişkisi karşılaştırmalı olarak ele alınmak suretiyle sosyal dışlanmanın anlaşılması ve yoksulluk ile ilişkisinin belirlenmesinde bir başvuru kaynağı olması amaçlanmıştır.

Sosyal Dışlanma Kavramının Tarihçesi

Sosyal dışlanma kavramının doğuşu 1960'lı yıllarda Fransa'da gerçekleşmiştir. Bu dönemde, sosyal

aktörler yoksullardan ideolojik ve üstü kapalı olarak dışlanmış olarak söz etmişlerdir (Sapançalı, 2005a: 13).

1970'lerde süreklilik gösteren sosyal bütünleşme ve dayanışma problemi, ekonomik kriz ve gerileme ile birlikte dikkat çeken dışlanma terimini ilk kullanan kişi Fransa'da Chirac Hükümeti'nin sosyal işlerden sorumlu devlet bakanı Lenoir'dır. 1970'li yılların ortalarından itibaren Fransa'da sosyal dışlanma ile mücadele için çeşitli politikaların geliştirildiği belirgin bir biçimde gözlemlenmektedir.

Son derece geniş bir kitlenin toplumdan dışlanmış olduğunu gösteren bu gruplara işsizlerin ve yoksulların eklenmesi 1980'li yıllarda gerçekleşmiş ve sosyal dışlanma eşitsizlik ve yoksulluk olgularıyla açıklanmaya başlamıştır (Çakır, 2002: 84). Ekonominin kötüye gitmesinin süreklilik göstermesi ve eski refah devleti politikalarının bu sorunlarla baş edebilmede yeterli olmaması nedeniyle yeni politikaların geliştirilmesi gerektiği düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Yeni liberal politikaların neden olduğu yeni sosyal krizlerle birlikte işsizliğin artışı ve uzun sürmesi, devletin arka plana atılması neticesinde sosyal korumanın azaltılması geniş toplum kesimlerinin sosyal dışlanma olgusu ile karşılaşması ile sonuçlanmıştır (Erdoğan, 2004). 1990'lı yıllarda ise dışlanmışlara ve dışlanmanın önlenmesi ve azaltılması politikalarına odaklanılmıştır.

Zamanla Fransız kökenli olan bu kavram Avrupa'daki diğer ülkelerde de büyük ilgi toplamış ve 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği literatürüne girmiştir (Atkinson ve Davoudi, 1999: 226-227). AB'deki yaygın kullanımı ile birlikte küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar çerçevesinde; 1990'lı yılların sonu ve 2000'lerin başından itibaren değişen ekonomik ve sosyal yapı içinde bu kavram sosyal koruma literatüründe hızlı ve etkili bir biçimde yerini almıştır (Gökbayrak, 2005).

Sosyal Dışlanma Kavramının Tanımı

Oldukça karmaşık bir kavram olan sosyal dışlanma için genel kabul görmüş bir tanımın olmamasının sebebi, kavramın henüz çok yeni bir kavram ol-

masıdır. Sosyal dışlanma tanımlanmaya çalışılırken en çok vurgu, ekonomik boyut üzerine yapılmakla beraber; kavram politik, sosyal, kültürel boyutta da incelenmektedir.

Dışlanma kavramı çoğu zaman sınıf altı, yoksulluk, eşitsizlik, yabancılaşma, irtibatsızlık, yoksunluk, marjinalite, bütünleşememe gibi terimlerle birlikte kullanılmaktadır (Sapançalı, 2005). Genel bir tanım olarak sosyal dışlanma, bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan sivil, politik, ekonomik ve sosyal haklara bazı kişi ve gruplar tarafından ulaşamamasıdır (Walker ve Walker, 1997: 8).

De Haan tarafından da sosyal dışlanma, topluma katılmanın veya toplumun bir parçası olarak kabul edilmişliği yansıtan sosyal bütünleşmenin ve kaynaşmanın karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım çerçevesinde, sosyal dışlanma toplumdaki bütün bireylerin ve grupların toplum olarak kabul ettiğimiz olguya erişimlerinin sağlanamaması ya da tam potansiyellerini gerçekleştirememeleri neticesinde ortaya çıkar. De Haan'a göre uygulamada birçok politika yapıcı ve sosyal bilimci dışlanmayı işgücü piyasasından dışlanma, ciddi yoksulluk ve maddi yoksulluk şeklinde tanımlamakta, azınlıkta kalan bir grup ise dışlanmayı temel sosyal hakları yerine getirememesi olarak tanımlamaktadır (De Haan, 1998).

De Haan'a göre, sosyal dışlanma tartışmalarında önemli olan anahtar konular şunlardır (De Haan, 1998a):

- Sosyal dışlanma, toplumun bir parçası olma anlamına gelen sosyal bütünleşme kavramının tersidir.
- Sosyal dışlanma ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanları içine alan çok boyutlu bir kavramdır ve güç ilişkileri, kimlik ve işgücü piyasaları gibi konulara odaklanmaktadır. Kavramın bu özelliği yoksulluğu, yoksunluğu, mal, hizmetler ve varlıklara erişim olanaklarını ve sosyal haklardaki istikrarsızlıkları bir araya getirmektedir.

- Sosyal dışlanma dinamik süreçler neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, analizlerde dışlanmaya neden olan çok çeşitli kurumlar, mekanizmalar ve aktörler göz önünde bulundurulmalıdır.

Farrington, terimin kavramsal çerçevesi ile ilgili en geniş kapsamlı araştırmalardan birini gerçekleştirmiştir. Farrington'a göre; sosyal dışlanma ile ilgili yapılan tanımları "süreçler", "fertler" ve "çevresel etmenler" biçiminde üç grupta incelemek mümkündür. İlk grupta yer alan tanımlar dışlanmayı birbirleriyle bağlantılı ve çok yönlü durum ve süreçler olarak tanımlamışlardır. Bu durum sosyal dışlanmanın statik değil dinamik bir kavram olmasını ifade eder. Çünkü çoğu zaman iç içe geçmiş bulunan bu farklı alanlar, birbirini etkileyip ve etkisini arttırıp dışlanmayı anlık bir durumdan çok bir süreç haline getirmektedir (Atılğan ve Çakar, 2007: 68). İkinci grup tanımlar ise, olguyu insanlar ve ilişkiler boyutuyla değerlendirmiş ve bireyler, gruplar ve bir bütün olarak toplum olmak üzere üç düzeyde ele almıştır. Burada, sosyal dışlanma hem insanların topluma katılımının engellenmesi şeklinde bir süreç olmakta hem de bireylerin kendilerini topluma katılmada yetersiz görmeleri süreci olarak değerlendirilmektedir (Bhalla ve Lapeyre, 1997). Üçüncü grup tanımlarda ise kavram, sistemler ve çevre boyutu ile ele alınmıştır. Bu grupta yer alan tanımlardan birine göre dışlanma bireyin ekonomik ve sosyal sistemin dışında kalması ile ortaya çıkar. Bu tanımda yer alan sistemler, demokrasi ve toplumsal kurallar, istihdam, sosyal devlet, aile ve toplumsal yapıdır (Alden ve Thomas, 1998: 8-9). Bu sistemlerden ya da alt sistemlerden bir veya birkaçında ortaya çıkan bozulmalar sosyal dışlanmaya neden olabilecektir. Çünkü birinde ortaya çıkan bozulma zincirleme olarak diğer sistemleri de etkilemektedir (Atkinson ve Davoudi, 2000). Ele alınan tanımlarda da görüldüğü gibi sosyal dışlanmanın dinamik bir süreç olması, çok boyutluluğu ve sosyal ilişkilere vurgu yapması gibi unsurlarının bulunması çok çeşitli tanımlarının yapılmasına neden olmuştur.

Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi

Günümüz literatüründe sosyal dışlanma kavramının yoksulluk ve marjinalleşme kavramları ile benzerlikleri ve farklılıkları tam olarak belirlenemediğinden hala muğlak bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisine baktığımızda aradaki ayrımın sadece yeni bir adlandırma ile mi ilişkili olduğu yoksa dezavantajlara ve sosyal politikaya yeni bakış açıları mı getirdiği konusu tartışmalıdır. Kimilerine göre, sosyal dışlanma yoksulluğu da içeren geniş bir terimken kimilerine göre, yoksulluğun bir nedeni ya da bir sonucudur. Sosyal dışlanma ve yoksulluğun aynı şeyi ifade ettiğini öne süren Atkinson'a göre, sosyal dışlanma sadece kavramsal bir vurgu değişikliğinden ibarettir. Çalışmaların yönünde herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır (Atkinson, 1998). Atkinson'a göre, sosyal ilişkiler ve dinamiklik unsuru sosyal dışlanmayı çok boyutlu dezavantajlıktan daha geniş yapmaktadır (Atkinson, 1998). Abrahamson'a göre ise yoksullukla sosyal dışlanma arasındaki esas fark, farklı zamanlarda ortaya çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Yoksulluk sanayileşme ile ilgili klasik bir olgu olup, işçi sınıfının zenginler yani burjuvazi tarafından sömürülmesi nedeniyle zenginlik kavramının tam tersini ifade etmektedir. Sosyal dışlanma ise post modern bir olgu olup bütünleşmenin karşıtıdır. Post endüstriyel dönemde orta tabakadan kopan ve sayıca az olan kesimi ifade eder (Abrahamson, 2005: 15, 16). 1970'lere kadar yoksulluk kavramı, yaşanmakta olan toplumsal olguları karşılamakta yeterli olurken, 1990'ların dünyasında bu özelliğini kaybetmiştir. Bu dönemde dışlanma kavramını kullanmak daha uygun olmuştur. Küreselleşme ve teknolojik olarak yeniden yapılan dünya ekonomisine uyum sağlayamayan grup ve kişiler kolayca dışlanabilmektedir (Tekeli, 2000).

Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk Karşılaştırması

Yoksulluk ve sosyal dışlanma kavramları, bir-biri yerine geçebilen ve aynı anlamları ifade eden kavramlar olarak kullanılabilir. Yoksullukla

sosyal dışlanma kavramları birbiri ile sıkı ilişki içindedir. Yoksulluk sosyal dışlanmaya yol açabilir, aynı şekilde sosyal dışlanma da yoksulluğa neden olabilir. Yoksulluk sınırının altında kaldıkları halde bazı destek mekanizmaları sayesinde fiziksel kaynaklara ulaşmakta ve işgücü piyasasına katılmada sıkıntı yaşamadan rahat bir yaşam sürdüren kişilerin olması mümkündür. Yoksul olan kişilerin de güçlü olan sosyal ağlar sayesinde kendilerini toplumun bir parçası olarak görmeleri mümkündür (Kalaycıoğlu, 2007). Refah problemleri genellikle yoksulluğa neden olduğundan, yoksullukla diğer refah problemleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi oldukça zorlaşmaktadır. Çünkü her refah problemi yoksulluğa neden olacak ya da yoksulluk sonucunda ortaya çıkacak demek mümkün değildir (Larsson ve Halleröd, 2008: 15). Ancak yine de sosyal dışlanmanın yoksulluğu da kapsayan geniş bir anlamı olduğu söylenebilir. Daha geniş bir kavram olmasının nedeni, dışlanmış kişilerin her zaman yoksul olmamalarından kaynaklanmaktadır. Yoksul olmayan kişiler de toplumdan dışlanmış olabilirler ya da kendilerini dışlanmış hissedebilirler. Sosyal dışlanmanın en önemli özelliği, çok çeşitli sosyal problemlerin aynı anda hissedilmesidir. Bu sosyal problemlerden biri yoksulluk olabilir ya da olmayabilir. Dışlananlar mutlaka yoksullar değildir. Yoksulluk sınırının üstünde olduğu halde ekonomik ölçütler dışındaki ölçütlere göre çok daha yoksul ve dezavantajlı sayılabilecek kişiler mevcuttur (Aytaç, 2006). Görüldüğü gibi, yoksulluk da her zaman sosyal dışlanmaya neden olmamaktadır.

Yoksulların tanımını yaptığımızda ekonomik kaynaklara yetersiz erişim nedeniyle oldukça düşük düzeyde mal ve hizmet tüketenler olarak tanımlandığını görmekteyiz (Larsson ve Halleröd, 2008: 15). Yoksulluk geleneksel olarak asgari yaşam standardını sağlayacak gelirden yoksun olmak olarak tanımlanmakta, maddi imkansızlıklar nedeniyle çeşitli kaynaklara erişememe durumunu belirtmektedir. Ancak yoksulluğun sadece ekonomik bir sorun olmaması, son dönemlerde sosyal, siyasi, kültürel

ve sağlık boyutları ile ele alınmasını sağlamıştır. Bu anlamda yoksulluğun içinde yaşanan toplum tarafından kabul edilen asgari bir yaşam düzeyine sahip olunup olunmadığına odaklanan göreceli yoksulluk kavramı ile sosyal dışlanma kavramı daha yakından ilişkilidir. Çünkü sosyal dışlanma kişilerin birbirleri ile ve toplumla olan sosyal bağlarının zayıflaması ve yok olması olarak ifade edilmektedir.

Yoksulluk üzerine modern bilimsel araştırmalar temelde Anglo-Saxon hatta özellikle İngiltere kökenli olup 19. yüzyılın ürünüdür (Townsend, 1979). Bu kavram esasen liberal toplum yapısı ile ilgilidir ve sosyal politikanın temel işlevi serbest piyasadaki rekabetçi ortamda bireylere yeterli kaynak sağlanmasıdır. Kaynakların bölüşümü merkezde olmakla beraber, ilişkisel boyut da daha sonradan bu araştırmaların bir parçası haline gelmiştir. Sosyal dışlanma kavramı ise, Kıta Avrupa'sının özellikle Fransız geleneğindeki sosyal analizlerin merkezinde yer almaktadır. Toplum entelektüel ve politik olarak güçlü elitlerden oluşan hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu sosyal düzen içinde yaşayan bireyler karşılıklı ödev ve yükümlülüklerle sahiptirler. Sosyal dışlanma ise bireyin kendini bu düzenin dışında hissettiği anda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sosyal politikanın temel amacı da bu bireylerin toplumla bütünleşmesinin sağlanmasıdır. Fransızlar gelir yoksunluğunu sosyal dışlanmanın bir parçası olarak görürken, Anglo-Saxon geleneğinde sosyal dışlanma ve yoksulluk iki farklı ve bağımsız kavram olarak tanımlanmaktadır (De Haan, 1999: 4).

Yoksulluğu sosyal dışlanmanın bir parçası olarak görenlere göre yoksulluk en önemli dışlayıcı öğedir. Yoksullar, gelir yetersizliğinin yanı sıra zenginlerin sahip olduğu fırsatlara ve seçim serbestisine de sahip değildir (Dowling, 1999: 246). Birçok araştırma bu iki olgunun birbirinden bağımsız olmakla beraber birbiriyle ilişkili sosyal olgular olduğunu tespit etmiştir (Silver and Miller, 2006). Akademisyenler, sosyal dışlanma kavramının bireysel ve toplumsal kaynaklar ile politik ve sosyal katılımı kapsayan çok boyutlu dinamik bir süreç olması nedeniyle

yoksulluktan üstün olduğunu söylemişlerdir (Silver ve Miller, 2006). Hatta bazıları bu ikisinin tamamen birbiriyile ilişkisiz kavramlar olduğunu iddia etmiştir. Avrupalılar, sosyal dışlanmayı gelir yoksulluğundan farklı olarak görmektedirler. Çünkü yoksulluk dağıtımına ilgili bir sonuçken; dışlanma sosyalleşmenin, toplumda yer almanın ve sosyal haklara ve kaynaklara ulaşmanın azalmasını içeren ilişki bir süreçtir (Silver ve Miller, 2006: 58). Sosyal dışlanmanın ilişki bir süreç olması, yoksulluk ile arasındaki en önemli farkı teşkil etmektedir.

Yoksullukla sosyal dışlanmanın birbirinden farklı olduğunu ileri sürenlerden Becker'e göre, sosyal dışlanma yoksulluktan ve kaynakların dağılımındaki adaletsizlikten daha geniş bir kavramı ifade etmektedir (Becker, 1997). Sosyal dışlanma kesinlikle yoksulluktan daha geniş bir kavramdır, ama yine de yoksulluk bu kavramın anahtar ögesi- dir. Benzer şekilde; sosyal dışlanma iş durumu ve mesleki sınıf gibi, diğer ekonomik göstergelerle de sınırlı değildir (Hobcraft, 2002: 62). Sosyal dışlanmada sosyal, nüfus, sosyal koruma, yaş, ev koşulları, psikolojik, sağlık koşulları gibi birçok faktör rol oynamaktadır. Buna ek olarak; sosyal ilişki noksanlığı, sosyal desteğe olan bağımlılık, tek ebeveynlik, psikolojik ve fizyolojik sağlık problemleri de sosyal dışlanmanın öğeleridir (Hobcraft, 2002: 62). Haan'a göre, sosyal dışlanma yoksulluğun tanımlanmasıyla açıklanması arasında açılan boşluğun doldurulmasında bir köprü görevi görmektedir (De Haan, 1999: 1). Sosyal dışlanma yoksullukların tanımından ziyade; sosyal ilişkilerin, süreçlerin ve kurumların yoksulluğun birer parçası olduğunu gözler önüne sermektedir (De Haan, 2000: 26). Sosyal dışlanma, yeterliliklerden yoksulluğun yapıcı bir parçasıdır ve ayrıca farklı yeterliliklerde başarısız olmanın bir nedenidir (Sen, 2000: 5). Bu nedenle, yoksulluğun bir dışlanma biçimi olduğu ve toplumsal bütünlüşmeyi engelleyip engellemediği sorusu gündeme gelmektedir. Sosyal dışlanmanın temelinde yoksulluk sorunu olmakla beraber, dışlanmanın sadece gelir dağılımındaki adaletsizliklerden ve bir takım

toplumsal ihtiyaçların karşılanamamasından kaynaklanmadığı da akademik çevrelerce genel olarak kabul görmektedir.

Haan, yoksullukla sosyal dışlanmanın birbirine yakın kavramlar olduğunu belirtmekte ve sosyal dışlanmanın yoksulluklara neden olan ilişkilere ve süreçlere odaklanan çok boyutlu bir kavram olduğunu üzerinde durmaktadır (De Haan, 2001). Haan'a göre, sosyal dışlanma çok boyutlu bir kavramdır ve güç ilişkileri, kimlik, işgücü piyasası gibi konulara odaklanmaktadır. Kavram bu özelliği ile yoksulluğu, yoksunluğu, mal, hizmetler ve varlıklara erişim olanaklarını ve sosyal haklardaki istikrarsızlıkları bir araya getirdiğinden, yoksulluk kavramına göre oldukça geniş bir kavramdır (De Haan, 1998).

Yoksulluk, esas olarak bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumudur. Görüldüğü gibi, yoksulluk mevcut bir durumu ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu noktada sosyal dışlanma ile yoksulluk arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Bu da sosyal dışlanmanın yoksulluğa neden olan çok boyutlu dezavantajlılık sürecinden oluşmasıdır. Sosyal dışlanma yoksulluk gibi statik bir durumu değil, birçok boyutu olan dinamik bir süreci ifade etmektedir (Coşkun ve Tireli, 2008). Sosyal dışlanmanın dinamik olmasının nedeni, hem geçmiş hem de gelecekteki koşullardan etkilenmesidir. Sosyal dışlanma, yoksulluğun ve onun kısır döngüsünün sürdürülebilmesinde faaliyet gösteren bir süreçtir. Sosyal dışlanmanın, yoksulluk gibi statik bir kavram olmayıp birçok boyutu olan dinamik bir kavram olması nedeniyle; dışlanmayı tanımlayanların birçoğu, kendilerini yoksulluğu durum odaklı olarak tanımlayan önceki yazarlardan farklı görmektedir. Ancak bu durumun sadece gelir odaklı klasik yoksulluk çalışmaları açısından geçerli olduğu hususunu vurgulamakta fayda vardır. Çünkü daha sonraki yoksulluk çalışmaları sosyal dışlanmaya paralel bir seyir göstermektedir. Çok boyutluluk 1970 ve 1980'lerden itibaren yoksulluk çalışmalarının gündeminde yer almıştır ve bu çalışmalar da sosyal, ekonomik ve politik alanlardaki

dezavantajlılık durumunu incelemişlerdir. Sağlık, eğitim ve sosyal servisler gibi gelir dışındaki diğer boyutlara da incelemelerinde önem vermişlerdir. Son yıllarda panel çalışmaları gibi bilimsel çalışmalar yoksulluğun dinamik boyutlarını da göz önünde bulundurmaktadır (Coşkun ve Tireli, 2008).

Walker'a göre sosyal dışlanma ile yoksulluk arasındaki önemli bir fark, sosyal dışlanmanın belli bir sürede yaşanan ve geçici olan yoksulluk olgusunun tam tersine, sürekli ve sistematik çok boyutlu yoksunluk süreci olmasıdır (Walker, 1997).

Bireysel bir sorun olarak görülen yoksulluğun çözümünde, ekonomik büyümenin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, temel ihtiyaçlar yaklaşımında; su ve sağlık hizmetlerini içeren minimum tüketim düzeyi ile ilgili olarak tanımlanan temel ihtiyaçlara geliri yetmeyenler yoksul olarak tanımlanmaktadır (De Haan, 2000: 29). Bu yaklaşımda, yoksulluk ölçümünde bireysel ya da hane halkı düzeyinde mutlak yoksulluk sınırı gibi ölçüm yöntemleri kullanılmaktadır. Bu da Fransa'nın topluma ve toplumsal bağlara vurgu yapan sosyal dışlanma kavramından oldukça farklıdır (De Haan, 2000: 29). Temel ihtiyaçlardan yoksunluk en temel vurgu iken, sosyal dışlanma bu kaynaklara ulaşabilme imkanından dışlayan süreçlere vurgu yapmaktadır. Yoksulluk analizleri eğitim, iş piyasası, cinsiyet ve oturulan yerin özellikleri gibi konulara eğilmeye başlayınca sosyal dışlanmaya yakın bir kavram haline gelmiştir (De Haan, 2000: 30). Ancak yine de temel farklılık yoksulluk analizlerinin merkeze temel ihtiyaçları karşılamaya yetmeyen gelir yoksunluğunu koyarken, sosyal dışlanma toplumu ve toplumsal ilişkileri merkeze koymasından kaynaklanmaktadır (De Haan, 2000: 30). Sosyal dışlanma kavramının göreceli olması da sosyal dışlanmayı yoksulluk sınırı gibi ölçümlerle diğer ilişkisel, sosyal, kültürel ve politik boyutların göz ardı edildiği klasik yoksulluk çalışmalarından farklı kılmaktadır. Göreceli yoksunluklar kavramı, sosyal dışlanma ile daha yakından ilişki içindedir. Çünkü göreceli yoksunluk yaklaşımında yoksulluk sınırları ülkelerin refah durumuna göre belirlenmektedir (De Haan, 2000: 30).

Sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramlarının her ikisinin temelinde sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik vardır. Yoksulluk düşük gelir temelli geleneksel yaklaşımlarla ilişkilendirilirse, iki kavram arasındaki farklılık belirginleşmektedir. Ancak yoksulluk daha geniş olarak çok boyutlu dezavantajlılık ve yeterliliklerden yoksunluklar kapsamında değerlendirilirse sosyal dışlanmışlığın yoksulluğun bir yansıması olduğundan söz edilebilir (Osmani, 2003).

Sosyal dışlanma "sosyal" ve "dışlanma" kelimelerinin birleşmesinden oluştuğu için avantajlı bir kavramdır. Çünkü sosyal kelimesi tek tek bireylere bakmak yerine topluma bir bütün olarak bakmayı içerir. Böylece o toplumun bölümlerindeki negatif etkilerin azaltılması için gerekli olan toplumun bütünündeki değişiklikleri içermektedir (Byrne,1999).

Tablo 1 sosyal dışlanma ve yoksulluk arasındaki farkları göstermektedir.

Tablo 1: Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk Arasındaki Farklar

SOSYAL DIŞLANMA	YOKSULLUK
Topluma Katılım	Maddi Kaynaklar
İlişkisel	Dağıtımsal
Süreçler	Sonuçlar
Vatandaşlık Hakları	Ekonomik Haklar
Dışarıdan İçeriye	Aşağıdan Yukarıya
Çok-Yönlü Boyutluluk	Tek-Zeminli Boyutluluk
Ölçümün Zorluğu	Kolay Ölçülebilir

(Kenyon, Lyons, Rafferty, 2002: 208)

Sosyal dışlanma kavramı, süreçlere ve sosyal ilişkilere vurgu yapmaktadır. Ancak sosyal dışlanmanın sonuçlarının ölçümü yoksunluklar ve yoksulluk analizlerine oldukça benzemektedir. Yoksulluk, çok boyutlu yoksunluk ve Sen'in yeterliliklerden yoksunluklar yaklaşımların üçü de zorluklardan kaynaklanan nedenlerle toplumda yer alamama hususuna vurgu yapmaktadır. Her ne kadar çok boyutlu dezavantajlılık diğerlerinde de mevcut olsa da asıl fark sosyal dışlanmanın dinamik olmasından ve sosyal ilişkileri de kapsamasından kaynaklanmak-

tadır. Sosyal dışlanma aynı zamanda kutuplaşma ve eşitsizliği de içermektedir. Williams ve Pillinger'e göre, yoksulluk çalışmaları maddi kaynak yetersizlikleri konusuna yoğunlaşırken sosyal dışlanma kavramı güç ve kontrol gibi sosyal ilişkilere marjinalleşme ve dışlanma süreçlerine ve bunların birbirini etkilemesini de göz önünde bulundurmaktadır (Barnes, 2002: 6).

Sosyal dışlanma kavramının merkezinde topluma katılamama olgusu yer alırken yoksulluk kavramının merkezinde gelir yetersizliği yer almaktadır. Bu açıdan dışlanma kavramının yoksulluk çalışmalarına yaptığı en önemli katkı, dikkati sosyal ilişkilere, sosyal destek, bireysel ve psikolojik özellikler ile topluma katılım gibi maddi olmayan olgulara çekmesidir. Bu bağlamda, sosyal dışlanma ve yoksulluk arasındaki önemli bir fark olarak odak noktaları gösterilebilir. Yoksulluk gelir üzerine odaklanmaktadır. Sosyal dışlanma ise yoksunluğa yol açan ve yoksunluğun bir parçası olan süreç ve kurumlardaki sosyal ilişkiler üzerine odaklanmaktadır (Short, 1999). Buna ek olarak, sosyal dışlanmanın dinamik ve çok boyutlu bir süreç olması da dışlanmayı yoksulluktan farklı kılan bir unsurdur. Sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramı arasındaki farklılıklara ilişkin bir diğer tablo da aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk Kavramlarının Karşılaştırılması

	Yoksulluk	Sosyal Dışlanma
Temel Varsayım	• Eşitsizliğin bir çeşidi olarak düşük gelir	• Toplumsal katılım şansının düşüklüğü ve bunun toplumsal istikrar için oluşturduğu tehdit
Referans Noktası	• Eşitlik/Eşitsizlik • Kaynak Dağıtımı • Minimum Gelir	• Toplumun parçası olmak ya da olmamak • Sosyal katılım/bütünleşme • Sosyal haklar
Nitelikler	• Tek Boyutlu • Durum • Yapısal etkenlerle ilgilenir	• Çok boyutlu • Kümülatif nitelik/süreç • Yapısal etkenler ve bireysel algılamaya ile ilgilenir
Sosyal Eşitsizlik Boyutu	• Dikey • Dağıtık	• Kutuplaşmış (iç/dış) • Dağıtık ve katıllımsal
Göstergeler	• Gelir	• Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel boyutlarla ilgili çeşitli göstergeler

(Böhnke, 2001)

Sosyal dışlanma kaynak yetersizliği ve bölüşüm temelli görelî analizden, güç ilişkileri ve dışlanmanın marjinalleşmesi süreçlerini kapsayan ilişki sel analize kaymayı göstermektedir (Barata, 2000: 4). Yoksulluk tartışmaları sınıf ve bölünmüşlük ile ilgilenirken, sosyal dışlanma sınıf ve marjinalleşmenin sosyo-kültürel boyutlarını kapsamaktadır (Barry, 1998). Buna ek olarak sosyal dışlanma bireylerin topluma olan bağlılıklarının azalmasını ve toplumda yer alamamalarını kapsamaktadır.

Sosyal Dışlanma Kavramının Yoksulluk Çalışmalarına Katkıları

Sosyal dışlanma kavramının yoksulluk çalışmalarına ne eklediği hususu ise tartışmalıdır. Yakın zamana kadar yoksulluk araştırmalarında bireyin belli bir zaman diliminde harcanabilir gelire ya da harcamalarına odaklanılarak yoksulluk oranının ölçülmesi yaygındı. Ancak günümüzde bu bakış açısını sosyal dışlanma tartışmaları ve unsurları nedeniyle oldukça dar kaldığı görülmüştür. Sosyal dışlanma kavramı ile yoksulluk ve dezavantajlılık konusunda yapılan tartışmalar yeni bir ivme kazanmıştır. Room'a göre, bu yeni tanımlama için 5 temel öge ön plana çıkmaktadır (Room, 1999: 167). Bunlar;

- Finansal boyuttan çok boyutlu dezavantaja kayma
- Statik analizden dinamik analize kayma
- Bireylerin ve hane halklarının kaynaklarından oturdukları yerlerdeki yerel kaynaklara kayma
- Bölüşümden katmanlaşma ve dezavantajların ilişkili boyutlarına kayma
- Sürekli eşitsizlikten yıkıcı ve yoğun çöküşe kayma.

Room' a göre, bu 5 önemli öğeden hiçbir kavramı tek başına açıklamaya yetmezken, hepsi bir araya gelince bu kavram açıklanabilmektedir. Ayrıca, yoksulluk araştırmalarında bu öğeler göz önünde bulundurulduğundan hiçbir öğenin sosyal dışlanma kavramı ile ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir.

Özetle, sosyal dışlanma terimi sürekli çok boyutlu dezavantajlılık durumunu ve yaşanan mekan ile

kendilerine fırsat yaratabilecek kişilerle olan sosyal ilişkilerde bozulmanın değiştirilemez hale gelmesini ifade etmek için kullanılmaktadır (Room, 1999). Bu açıdan değerlendirildiğinde sosyal dışlanma, sosyal ilişkileri merkeze alması nedeniyle yoksulluk kavramından daha geniş bir kavramdır. Sosyal dışlanma yoksulluğun hem nedenini hem de sonucunu oluşturan geniş bir kavramdır. Klasik yoksulluk çalışmaları geliri merkeze aldığından tek boyutludur. Yoksul olma durumuna odaklandığı içinse statik bir kavramdır. Ancak daha sonraki yoksulluk çalışmalarında çok boyutlu dezavantajlılık, görelilik ve dinamiklik unsurlarında incelenmesi bu iki kavramı birbirine yakınlaştırmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak İngiltere ve Avrupa'daki panel çalışmalarını verebiliriz. Bu bağlamda sosyal dışlanma kavramı merkeze sosyal ilişkilerin dışında kalmak ile toplumla bütünleşememeyi koyduğundan ve ayrıca yoksul olmayanlarında dışlanma ile karşılaşabilecekleri gerekçesiyle yoksulluktan daha geniş bir kavramdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Merkezinde sosyal ilişkiler unsuru olan sosyal dışlanma kavramı yeterli kaynaklara sahip olmayan bireylerin kendilerini toplumun bir parçası olarak görmemelerini ve toplumla olan bağlarının kopmasını ifade eder. Sosyal dışlanma maddi olanaklar bakımından iyi durumda ya da kötü durumda olmaktan ziyade sosyal ilişkiler açısından toplumun içinde ya da dışında olmakla ilgilidir.

Burada belirtilmesi gerekir ki, sosyal dışlanma yoksulluktan daha geniş bir kavramdır ve yoksulluk olgusunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Sosyal dışlanmanın bireylere tek tek bakmak yerine topluma bir bütün olarak bakması dahi sosyal dışlanmayı yoksulluktan daha geniş bir hale getirmektedir.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya olan dezavantajlı grupların varlığı sosyal dışlanma kavra-

mının sosyal koruma literatüründe yerini almasını sağlamıştır. Bu durum göz önünde bulundurularak, ekonomik olarak kötü durumda olan ve ailelerinden ve sosyal çevrelerinden yeterli desteği göremeyen bireylere devletin gerekli sosyal korumayı sağlaması gerekmektedir. Sosyal dışlanma riski bulunan engelliler, yaşlılar, kadınlar ve işsizler gibi birey ve grupların geniş kapsamlı birer sosyal koruma altına alınması gerekmektedir. Böylece sosyal adalet ve dayanışmanın sağlanması ile sosyal dışlanmanın azalması sağlanabilir.

Sonuç olarak, günümüzde sosyal politika alanındaki en önemli kavramlardan biri olan sosyal dışlanma toplumla bütünleşemeyen bireyleri ifade etmek için kullanılmakta olup, yoksulluktan daha geniş bir kavramdır ve sosyal dışlanma ile mücadele bireylerin tekrardan toplumun bir parçası olmasını amaçlamaktadır.

Kaynakça

- Abrahamson, P. (2005), "New Forms of Inequality in contemporary Societies", *Danish Congress of Sociology*, Roskilde University, http://www.sociologkongres.dk/papers/socialulighed/socialulighed_Peter_Abrahamson_pap.pdf.
- Alden, Jeremy ve Thomas, Huw (1998), "Social Exclusion In Europe: Context and Policy", *International Planning Studies*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 7-14.
- Atılğan, Gökhan ve Çakar, Burcu Yakut (2007), "Sunuş", *Tes-İş Dergisi*, Haziran 2007, s. 68-69.
- Atkinson, A. B. (1998), "Social Exclusion Poverty And Unemployment", (Ed) Atkinson, A. B., Hills, J., *Exclusion, Employment and Opportunity*, CASEpaper 4, London: Center for Analysis of Social Exclusion.
- Atkinson, Rob ve Davoudi, Simin (1999), "Social Exclusion and the British Planning System", *Planning Practice&Research*, Sayı: 14, No: 2, s. 225-236.
- Atkinson, Rob ve Davoudi, Simin (2000), "The concept of social exclusion in the EU", *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 38, Sayı: 3.
- Aytaç, Serpil (2006), "Sosyal Hizmetler ve Sosyal Dışlanma", *Bilimin Işığında Aydınlanma Seminerleri*, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Barata, Pedro (2000), *Social Exclusion In Europe: Survey of Literature*, Laidlaw Foundation.

Barnes, Matt (2002), *Poverty And Social Exclusion In Europe*, Edward Elgar Publication, Northampton, MA.

Barry, Brian (1998), *Social Exclusion, Social Isolation and the Distribution of Income*, Centre for Analysis of Social Exclusion, Case Paper 12, London School of Economics, <http://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/Paper12.pdf>.

Becker, Saul (1997), *Responding Poverty*, Longmann, Great Britain.

Bhalla, A. ve Lapeyre F. (1997), "Social Exclusion: Towards an analytical and operational framework", *Development and Change*, Cilt: 28, Sayı: 3.

Böhnke, Petra (2001), "Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison: Empirical evidences on Germany", *Social Science Research Center*, Berlin, FS 111-402.

Byrne, D.S. (1999), *Social Exclusion, Issues in Society Series*, Open University Press, Buckingham.

Çakır, Özlem (2002). "Sosyal Dışlanma", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4 No: 3, s. 83-104.

Coşkun, Selim ve Tireli, Münir (2008), *Avrupa Birliğinde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

De Haan, Arjan (1998), "Social Exclusion: An Alternative Concept for the Study of Deprivation?", *IDS Bulletin*, Sayı: 29, No: 1, s. 10-19.

De Haan, Arjan (1999), *Social Exclusion: Towards an Holistic Understanding of Deprivation*, Department for International Development, London.

De Haan, Arjan (2000), "Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation", *Studies in Social and Political Thought*, Cilt: 2, s. 22-40.

Dowling, Monica (1999), "Social Exclusion, Inequality and Social Work", *Social Policy and Administration*, Cilt: 33, Sayı: 3, s. 245-261.

Erdoğan, Seyhan (2004), "Sosyal Politikada "Avrupalı" Bir Kavram: Sosyal Dışlanma", *Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı:75.

Gökbayrak, Şenay (2005), "Avrupa Birliğinin Sosyal Koruma Sorunsalı Olarak Sosyal İçerme Politikaları", *Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı: 80.

Hobcraft, John (2002), "Social Exclusion and the Generations", (Ed.) Tania Burchardt, Julian Le Grand, David Piachaud, *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford, U.K.

Kalaycıoğlu, Sibel (2007), "Yoksulluk Nasıl Anlaşılmalı?

Temel Tanımlar, Yaklaşımlar", *SYDGM Yoksulluk Üzerine Seminerler Dizisi*, Ankara.

Kenyon, S., Lyons, G., Rafferty, J. (2002), "Transport and Social Exclusion: Investigating the Possibility of Promoting Inclusion Through Virtual Mobility", *Journal of Transport Geography*, Cilt: 10, Sayı: 3, s. 207-219.

Larsson, Daniel ve Halleröd, Björn (2008), "Poverty, Welfare Problems and Social Exclusion", *International Journal Of Social Welfare*, Cilt: 17, s. 15-25.

Osmani, Siddiqur Rahman (2003), "Evolving Views of Poverty: Concept, Assessment and Strategy", *Asian Development Bank Poverty and Social Development Papers*, sayı: 7, Asian Development Bank Publishing, Manila, s. 1-9.

Room, G. J. (1999), "Social Exclusion, Solidarity and the Change of Globalization", *International Journal Of Social Welfare*, Sayı: 8, s. 166-174.

Sapancalı, Faruk (2005), *Sosyal Dışlanma*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

Seyyar, Ali (2003), "Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele", *Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği*, Cilt: 1, Baskı: 1, İstanbul.

Sen, Amartya K. (2000), *Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny*, Asian Development Bank Social Development Papers, Cilt: 1, Asian Development Bank Publishing, Manila.

Short, Clare (1999), "Poverty Eradication and Social Integration: The Position of the UK", *International Social Science Journal*, Cilt: 51, Sayı: 162, Blackwell Publishers, Oxford, s. 467-73.

Silver, Hilary ve Miller S. M. (2006), "From Poverty To Social Exclusion: Lessons From Europe", (Ed.) Chester Hartman, *Povert & Race In America: The Emerging Agendas*, Lexington Books.

Tekeli, İlhan (2000), "Kent Yoksulluğu ve Modernite'nin Bu soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine", *Devlet Reformu Yoksulluk*, s. 139-160.

Townsend, P. (1979), *Poverty in the United Kingdom*, Penguin, Harmondsworth.

Walker, A. (1997), "Introduction: The Strategy Of Inequality", (Ed.) A. Walker and C. Walker, *Britain Divided: The Growth Of Social Exclusion In The 1980s and 1990s*, Child Poverty Action Group, London.

Walker, A. ve Walker, C. (1997), *Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s*, Child Poverty Action Group, London.